

УДК 334.72:338.432

DOI: <https://doi.org/10.32782/2415-8801/2020-3.21>

Термоса І.О.

кандидат економічних наук,
проректор з науково-педагогічної роботи,
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

ДИВЕРСИФІКАЦІЯ ЯК ОДИН З АСПЕКТІВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

У статті розглянуто теоретичні основи диверсифікації як одного з аспектів сталого розвитку аграрного сектору економіки України та визначено вплив диверсифікації на формування підприємницького середовища для забезпечення сталого розвитку аграрного сектору економіки. Визначено основні мотиви, які стимулюють поглиблення диверсифікації діяльності господарюючих суб'єктів. Охарактеризовано соціальну, екологічну та економічну функції диверсифікації виробництва в сільському господарстві. Соціальна функція проявляється у збільшенні доходів та поліпшенні добробуту сільського населення. Екологічна функція супроводжується питанням екологічної безпеки. Розроблено проєкцію впливу диверсифікації на формування підприємницького середовища в аграрному секторі економіки. Узагальнено доцільні випадки та критерії для розроблення і реалізації стратегії диверсифікації основної діяльності господарюючим суб'єктом в аграрному секторі економіки.

Ключові слова: підприємство, підприємництво, підприємницьке середовище, диверсифікація, сільсько-господарське виробництво, економіка, аграрний сектор, сталий розвиток.

DIVERSIFICATION AS ONE ASPECT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF THE UKRAINIAN ECONOMY

Termosa Iryna

Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University

The transition to sustainable development entails the introduction of mechanisms that provide an opportunity to start the process of sustainable growth of all areas of the national economy in the long term, rather than for a short period of time. A model of an economic system that can sustain economic growth must be based on innovation, investment and diversification. In this regard, an extremely relevant task is to develop new and improve existing mechanisms for restoration, innovative development and increase the efficiency of domestic agriculture, and economically effective interaction between agricultural producers, processors, wholesale chains and retail consumers. This can be ensured through the modernization of existing production, the organization of production of new types of products that are in demand on the market. Under these circumstances, diversification of agricultural production is becoming more urgent. The aim of the study is to determine the effect of diversification of the main production activity by economic entities in the agrar sector of the economy, as well as the theoretical justification of the conditions for the formation and development of the entrepreneurial environment based on diversification processes in the agricultural sector of the economy in order to ensure its sustainable growth. The article considers theoretical aspects of diversification as one of the aspects of sustainable development of the agricultural sector of the economy of Ukraine. The impact of diversification on the formation of the entrepreneurial environment to ensure the sustainable development of the agricultural sector of the economy was determined. The main motives that stimulate the deepening of diversification of the activities of economic entities have been identified. The social, environmental and economic functions of diversification of production in agriculture are described. The social function is manifested in increasing incomes and improving the well-being of the rural population. The environmental function is accompanied by a question of environmental safety. A projection of the impact of diversification on the formation of the entrepreneurial environment in the agricultural sector of the economy has been developed. Generically appropriate cases and criteria for the development and implementation of a strategy for diversification of the main activity by the economic entity in the agricultural sector of the economy.

Keywords: enterprise, entrepreneurship, entrepreneurial environment, diversification, agricultural production, economy, agricultural sector, sustainable development.

Постановка проблеми. Напрацювання механізмів забезпечення сталого розвитку як національної економіки у цілому, так і її окремих галузей є основним завданням сьогодення.

Нині вітчизняне сільське господарство зіштовхується з достатньою кількістю невирішених проблем, у тому числі диспаритетом цін на аграрну продукцію та продукцію промислової й інших суміжних галузей,

економічно не обґрунтованим розподілом доходів у ланцюжку просування продукції від сільськогосподарського виробника до кінцевого споживача, високою вартістю та дефіцитом кредитних ресурсів для фінансування інвестиційних проєктів в агропромисловому комплексі (АПК) та ін.

Перехід на засади сталого розвитку передбачає запровадження таких механізмів, які б дали змогу

запустити процес постійного росту всіх галузей національної економіки в довготривалій перспективі, а не на якийсь нетривалий проміжок часу. Модель економічної системи, яка б могла забезпечити стале економічне зростання, повинна формуватися на таких базисах: інноваціях, інвестиціях та диверсифікації.

У зв'язку із цим украй важливим є напрацювання нових і вдосконалення існуючих механізмів відновлення, інноваційного розвитку та підвищення ефективності вітчизняного сільського господарства, економічно ефективної взаємодії між сільськогосподарськими товаровиробниками, переробниками, оптовими мережами та роздрібними споживачами. Це можна забезпечити через модернізацію діючого виробництва, організацією виробництва нових видів продукції, що користується попитом на ринку. У цих умовах зростає актуальність диверсифікованості сільськогосподарського товаровиробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми здійснення диверсифікації є предметом теоретико-прикладних досліджень багатьох українських учених, серед яких – В. Андрійчук [5], І. Баланюк, В. Борисова [2], О. Горбенко, Н. Добрянська, Т. Зінчук, М. Зубець, М. Корінко [3], В. Ткачук [4], Є. Перегуда, С. Ткаченко та ін. Питання здійснення диверсифікації в діяльності сільськогосподарських підприємств та оцінки результатів її застосування розглядали у своїх працях К. Беррі, Г. Кені, В. Кера, Д. Шеленко, Ф. Важинський, С. Краус, В. Борисова [2], В. Маркова, Н. Степененко, Г. Соколюк та інші вітчизняні й зарубіжні науковці.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення ефекту від диверсифікації основної виробничої діяльності господарюючими суб'єктами в аграрному секторі економіки, а також теоретичне обґрунтування умов формування й розвитку підприємницького середовища на основі процесів диверсифікації в аграрному секторі економіки задля забезпечення його сталого зростання.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах глобалізації та інтеграції світових економік в єдиний економічний простір суттєво прискорився процес переходу до нового технологічного укладу господарювання. Але й сьогодні функціонує підприємницьке середовище в аграрному секторі економіки нашої держави містить значну кількість досі нерегульованих проблем, які гальмують процеси його розвитку та переходу на засади сталості, а також ефективності функціонування його основних агентів – підприємців.

Виникнення такого явища, як диверсифікація, зумовлено об'єктивними чинниками розвитку ринкової економіки, оскільки у західних країнах більшість можливих джерел внутрішнього зростання, що забезпечували підвищення ефективності виробництва, використовувалися в середині минулого століття. Засновником теорії розвитку диверсифікованих підприємств вважається американський економіст Г. Марковіц. У подальшому дана теорія була розвинена та узагальнена М. Портером та іншими науковцями [1–3].

Диверсифікація як важливий складник організаційної структури виробництва забезпечує позитивні зміни для підприємства, а саме: знижує рівень ризику виробничої діяльності; дає змогу ефективніше використовувати наявні ресурси та отримувати додатковий дохід;

дає змогу отримувати додаткові робочі місця; розширює асортимент продукції та зменшує ризики сезонного виробництва; сприяє підвищенню екологічної безпеки; опановує нові ринки сільськогосподарської продукції; з'являються джерела для формування більш стійкого грошового потоку. Окрім того, диверсифікацію необхідно розглядати як важливий засіб зниження фінансових ризиків. Професор В.І. Ткачук зазначає: «Якщо підприємство отримує переважну частку прибутку від реалізації якогось одного виду продукції, то погіршення кон'юнктури ринку по даній продукції або стихійного лиха типу епізоотії може призвести до серйозних економічних утрат або навіть до банкрутства такого підприємства» [4, с. 60].

Основний економічний зміст цього процесу проявляється у формуванні прибутку, причому втрачений прибуток в одних галузях може бути компенсований за рахунок більшого прибутку від реалізації продукції в інших галузях. У разі відсутності таких змін у структурі прибутку загальний фінансовий стан підприємства суттєво не зміниться за рахунок меншої частки даної галузі в його структурі. Окрім того, підприємства, в яких відбувається диверсифікація діяльності, є більш стійкими до ринкових викликів, зокрема кризових процесів, що супроводжуються інфляцією, низькою платоспроможністю учасників ринків тощо [4, с. 62].

Диверсифікація діяльності підприємств аграрної сфери передбачає більш оптимальне використання матеріальних ресурсів, землі та робочої сили, що забезпечує зниження сезонності виробництва, підвищує рівень зайнятості сільського населення та дає змогу підвищити екологічну ефективність сільських територій. Цей процес дає змогу більш оперативно реагувати на кон'юнктуру продовольчих ринків, забезпечуючи підвищення не лише економічної, а й соціальної та екологічної ефективності (рис. 1).

В аграрному секторі диверсифікація діяльності суб'єктів господарювання реалізується через розвиток багатогалузевої діяльності, а саме: розвиток тваринництва, бджільництва, рибництва, переробки першої сировини, торгівлі, надання транспортних послуг; використання різноманітних джерел інвестування (промисловий та приватний капітал). Окрім того, диверсифікація виробничо-господарської діяльності дає можливість розвивати сільські території та вирішувати соціальні питання, що має велике значення у контексті ефективного використання біоресурсів та дбайливого природокористування.

У ринкових умовах, коли характерною є можливість взаємопроникнення технологій та вільного руху капіталів, диверсифікація виробничої діяльності реалізується за такими видами, як операційна, фінансова та інвестиційна. На рівень її ефективності безпосередньо впливає вибір конкурентоспроможних товарів, робіт та послуг, що безпосередньо визначає стратегію розвитку сільськогосподарського підприємства. Своєю чергою, ця стратегія передбачає розроблення методики отримання, обробки та подання інформації, що дає можливість своєчасного орієнтування на стан попиту і пропозиції, новітні технології, мотиваційних чинників, а також допомагає ідентифікувати перспективні напрями диверсифікації діяльності.

Так, на думку В.Г. Андрійчука, диверсифікація сільськогосподарських підприємств, зокрема галузева

Рис. 1. Вплив диверсифікації на формування підприємницького середовища для забезпечення сталого розвитку аграрного сектора економіки

Джерело: сформовано автором

вертикально інтегрована диверсифікація, дає змогу їм отримувати синергійний ефект і тим самим, за однакових інших умов, підвищувати ефективність виробництва [5, с. 248].

До основних мотивів, які стимулюють поглиблення диверсифікації діяльності, віднесено техніко-технологічні, фінансово-економічні, соціальні і екологічні. В основі техніко-технологічних мотивів – оптимальне використання виробничих потужностей та розвиток інноваційної політики. В основі фінансово-економічних – зменшення ризиків, забезпечення фінансової стійкості, отримання синергетичного ефекту. Базою соціальних мотивів є оптимізація кадрового складу та зміна системи мотивації управлінського персоналу. Суть стратегічних мотивів полягає в адаптації до змін у кон'юнктурі ринків у довгостроковому періоді, диверсифікації виробничої діяльності.

Соціальна функція диверсифікації виробництва в сільському господарстві проявляється у збільшенні доходів та поліпшенні добробуту сільського населення. У дослідженні соціальна функція диверсифікації розглядається як наслідок її впровадження та виступає як

нова рушійна сила. Важливим напрямом реалізації соціальної функції диверсифікації виробництва в сільському господарстві є впровадження новітніх технологій, які поліпшують умови праці сільського населення. Пришвидшення науково-технічного прогресу знижує частку ручної праці в сільськогосподарському виробництві. Цьому сприяє механізація та автоматизація окремих видів робіт, що інколи повністю замінюють ручну працю. Прикладом може бути впровадження в агроформуваннях із розвиненим молочним скотарством механізованого (комп'ютеризованого) процесу доїння. Аналогічно – автоматизація та механізація відгодівлі сільськогосподарських тварин.

Екологічна функція диверсифікації супроводжується питанням екологічної безпеки. На думку Л.Ю. Сайко, це полягає у дотриманні норм чинного екологічного законодавства та зменшенні витрат від забруднення навколишнього середовища. Умовно ці витрати можна поділити на обов'язкові (яких уникнути неможливо, але можна зменшити) та додаткові (яких можливо уникнути). Також сюди можна віднести витрати, які несе підприємство у разі захворюваності працівників, передусім професійних захворювань. Тобто екологізація виробництва, застосування сучасних нешкідливих технологій та процесів, які поліпшують умови праці, захищають здоров'я, а інколи і життя працівників від шкідливих наслідків виробництва, суттєво мінімізують економічні витрати підприємства [7].

Проведення диверсифікації повинно забезпечувати міжнародні екологічні вимоги щодо виробництва сільськогосподарської продукції. Це дає можливість отримати сертифікат відповідного зразка з екологічної безпеки виробництва продукції. За умов відповідності продукції підприємства вказаним вимогам воно вважається більш конкурентоздатним, що, як наслідок, забезпечує постійний прибуток.

Алгоритм реалізації екологічної функції може мати такі кроки: 1) визначення товарної продукції та каналів збуту відповідно до ринкових вимог; 2) визначення варіанту переходу на екологічне виробництво; 3) коригування організаційної структури (зміна структури сівозмін, розширення посіву кормових культур, внесення органічних добрив); 4) підготовка/перепідготовка фахівців; 5) розроблення або адаптація технології виробництва. При цьому реалізувати екологічну функцію диверсифікації можна як на рівні підприємства, так і на рівні окремої галузі (рослинництво чи тваринництво).

Диверсифікованість дає можливість організаціям «триматися на плаву» за складної економічної кон'юнктури за рахунок випуску різноманітного асортименту продукції й послуг: збитки від нерентабельної продукції перекриваються прибутком від інших видів продукції. Слід зазначити, що у світовій практиці організаційні форми об'єднання суб'єктів господарювання перебувають у постійній динаміці, удосконалюються та еволюціонують, при цьому нові організаційні форми не витісняють попередні види інтеграції, а доповнюють їх. Відбувається розширення різноманіття форм

інтеграції, границі між якими є досить умовними, а характер взаємозв'язків між учасниками стає більш динамічним.

Проекцію впливу диверсифікації на формування підприємницького середовища зображено на рис. 2.

Однак під час ухвалення рішення про диверсифікованість виробництва в сільськогосподарських підприємствах слід урахувати низку важливих особливостей самої галузі виробництва: земля виступає основним засобом виробництва й є обмеженим ресурсом; виробництво територіально може бути розосередженим; існує тісний зв'язок між біологічними, технологічними й економічними процесами та ін.

У зв'язку із цим напрями диверсифікації виробничої діяльності повинні бути всебічно вивчені й економічно обґрунтовані з аналізом виконаних коректних середньо- і довгострокових прогнозів розвитку відповідних галузей економіки.

Розроблення і реалізація стратегії диверсифікації діяльності підприємства доцільні у разі: істотного зниження потенціалу ринку продукції, яка виробляється підприємством; погіршення цінової кон'юнктури на ринку продукції, яка виробляється підприємством; появи нових перспективних можливостей для господарської діяльності підприємства в нових для нього галузях економіки та ін.

Під час розроблення та обґрунтування стратегії диверсифікації діяльності підприємства беруться до уваги такі критерії: поточна й прогнозна інвестиційна привабливість нової галузі; наявність бар'єрів, можливості їх подолання та розмір витрат на входження підприємства в нову виробничу і маркетингову галузь; розмір капітальних вкладень в організацію виробництва нової продукції; величина потенційної рентабельності виробництва та реалізації нового виду продукції; наявність додаткових переваг від диверсифікованості виробництва (наприклад, ефекту синергії, що припускає одержання додаткових вигід від поєднання різних видів діяльності в одному підприємстві).

Отже, розроблення стратегії та впровадження програм із диверсифікації діяльності господарюючих суб'єктів у сільському господарстві мають особливе значення, оскільки сільське господарство – це одна з найбільш ризикових галузей економіки. Реалізація стратегії диверсифікованості виробництва також дає змогу вдосконалювати процеси кооперації та інтеграції, що, своєю чергою, забезпечує більш ефективне використання інтелектуальних, інформаційних, матеріальних, фінансових, управлінських та інших ресурсів галузі.

Рис. 2. Проекція впливу диверсифікації на формування підприємницького середовища в аграрному секторі економіки

Джерело: сформовано автором

Усе це дає змогу підвищувати ефективність виробництва сільськогосподарської продукції, інвестиційну привабливість галузі, обсяги інвестування в науково-дослідні та конструкторські роботи, конкурентоспроможність продукції як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках і сприяє сталому розвитку вітчизняного сільського господарства.

Висновки з проведеного дослідження. Диверсифікація виробництва є одним з основних аспектів сталого розвитку підприємств аграрної галузі економіки. Вона являє собою зміни організаційно-виробничої структури підприємства, що полягають у доповненні цієї структури новими елементами: видами продукції, виробництва, технологій, постачальниками і т. д. У сільськогосподарському виробництві диверсифікація може здійснюватися у вигляді організації виробництва продукції нових галузей рослинництва і тваринництва, включення у сівозміни нових видів, сортів або гібридів сільськогосподарських культур, розвитку переробних галузей, складського та логістичного господарства, системи матеріально-технічного постачання й збуту продукції та ін. Диверсифікованість сільськогосподарського виробництва має особливо велике значення з погляду на наявність значної кількості ризиків під час здійснення господарської діяльності в галузі, зумовлених тісним зв'язком результатів від діяльності з погодними, ґрунтовими й природно-кліматичними умовами і т. д. З огляду на зазначене, державна аграрна політика повинна бути спрямована на залучення інвестицій у розвиток агропромислової диверсифікації, розвиток фінансових ринків, стабілізацію законодавчої бази інвестиційної діяльності, підвищення обсягів й ефективності державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників.

Список використаних джерел:

1. Портер М. Конкуренция. Москва : Вильямс, 2005. 608 с.
2. Борисова В.А. Диверсифікація сільськогосподарського виробництва фермерських господарств. Суми : Довкілля, 2002. 202 с.
3. Корінко М.Д. Організаційно-економічний механізм диверсифікації діяльності суб'єктів господарювання. *Актуальні проблеми економіки*. 2008. № 6. С. 135–142.
4. Ткачук В.І. Диверсифікація аграрного підприємства : монографія. Житомир : ЖНАЕУ, 2011. 268 с.
5. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств : підручник. Київ : КНЕУ, 2002. 624 с.
6. Мостенська Т.Л. Економічний механізм функціонування молочної промисловості України. Київ : УДУХТ, 2001. 328 с.
7. Сайко Л.Ю. Екологічна складова економічної безпеки підприємства. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/8576/1/584.doc> (дата звернення: 02.09.2020).

References:

1. Porter M. (2005) *Konkurencija* [Competition]. Moskva: Izdatel's'kij dom «Vil'jams», 608 p. (in Russian)
2. Borysova V.A. (2002) *Dyversyfikatsiia silskohospodarskoho vyrobnytstva fermerskykh gospodarstv* [Diversification of farm agricultural production]. Sumy: Dovkillia, 202 p. (in Ukrainian)
3. Korinko M.D. (2008) *Orhanizatsiino-ekonomichnyi mekhanizm dyversyfikatsii diialnosti sub'iektiv hospodariuvannia* [Organizational and economic mechanism of diversification of activity of economic entities]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no 6, pp. 135–142. (in Ukrainian)
4. Tkachuk V.I. (2011) *Dyversyfikatsiia ahrarnoho pidpriemstva: monohrafiia* [Diversification of the agricultural enterprise: monograph]. Zhytomyr: ZhNAEU, 268 p. (in Ukrainian)
5. Andriichuk V.H. (2002) *Ekonomika ahrarnykh pidpriemstv: pidruchnyk* [Economics of agrarian enterprises: management]. Kyiv: KNEU, 624 p. (in Ukrainian)
6. Mostenska T.L. (2001) *Ekonomichnyi mekhanizm funktsionuvannia molochnoi promyslovosti Ukrainy* [Economic mechanism of functioning of dairy industry of Ukraine]. Kyiv: UDUKht, 328 p. (in Ukrainian)
7. Saiko L.Yu. *Ekolohichna skladova ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva* [Environmental component of the economic security of the enterprise]. Available at: <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/8576/1/584.doc> (accessed 02 September 2020).

E-mail: bojarinova.ira13@gmail.com